

**ПЕРШЕ ВИДАННЯ «ЕНЕЇДИ» (1798) ІВАНА
КОТЛЯРЕВСЬКОГО У ФОНДАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ
БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
(до 100-річчя Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського)**

Луїза Ільницька

завідувач відділу наукової бібліографії
ЛННБ України ім. В. Стефаника

Здійснено історико-книгознавче дослідження п'яти примірників рідкісного видання — «Енеїди» (1798) І. П. Котляревського, які в минулому належали українському письменнику і громадсько-культурному діячеві Б. Д. Грінченку, українському історику, сходознавцю, письменникові А. Ю. Кримському, бібліотеці Київської духовної академії та двом невідомим власникам, особи яких не вдалося ідентифікувати.

Ключові слова: Національна бібліотека України, 1918–2018, «Енеїда» (1798), І. П. Котляревський, Б. Д. Грінченко, А. Ю. Кримський, Київська духовна академія.

A historical and bibliographical study of the five rare edition — «Eneida» (1798) of I. P. Kotliarevsky, has been made. These books in the past belonged to the Ukrainian writer and sociocultural figure B. D. Grinchenko, the Ukrainian historian, orientalist, writer A. Yu. Krymskyi, the library of the Kyiv Theological Academy and two unknown owners, persons who could not be identified.

Keywords: The National Library of Ukraine, 1918–2018, «Eneida» (1798), I. P. Kotliarevsky, B. D. Hrinchenko, A. Iu. Krymskyi, the Kyiv Theological Academy.

Видання «Енеїди» (1798) І. Котляревського, «Русалки Дністрової» (1837) М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького, «Кобзаря» (1840) Т. Шевченка — знакові події в історії української культури, а самі книги давно стали раритетами. Тому сьогодні досліджувати їх варто на рівні кожного збереженого примірника, оскільки це дає цінний матеріал для вивчення поширення книги у світі, читацького сприйняття в різні періоди історії, визначає власників цих видань, характеризує колекції чи приватні бібліотеки, які донині

не збереглися. Ми зібрали відомості про примірники першого видання «Енеїди» у бібліотеках, музеях і архівах України, Росії, Німеччини, Чехії, США, у колишніх садибних бібліотеках, доля яких на сьогодні невідома, а також про деякі примірники, які були виставлені на аукціонах в Росії.

У відділі стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігається п'ять примірників першого видання «Енеїди» (1798) І. П. Котляревського, з них три — у колекції рідкісних видань, два — у колекції громадянського друку. Час надходження видань до бібліотеки у джерелах не зафіксований. Докладний книгознавчий опис кожного примірника на наше прохання надала завідувач відділу стародруків та рідкісних видань бібліотеки Наталія Боднар.

Перший примірник походить з особистої бібліотеки відомого українського письменника, педагога і громадсько-культурного діяча Бориса Дмитровича Грінченка (1863–1910). Долю особистої бібліотеки й архіву Б. Д. Грінченка дослідила Наталія Зубкова, зокрема вона здійснила історико-книгознавчий аналіз бібліотечного зібрання Б. Грінченка й архівних матеріалів у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [13].

Бібліотека Б. Грінченка, за даними авторки, налічувала понад три тис. книг, особовий архів — 14 тис. од. зб. Б. Грінченко заповів її київській «Просвіті» як окрему колекцію, у випадку закриття «Просвіти» на тих самих умовах — «Благотворительному обществу для издания общепользных и дешевых книг» у Санкт-Петербурзі, а якщо б і воно перестало існувати — «Просвіті» у Львові. У 1918 р. Сергій Єфремов звернувся до вдови письменника Марії Грінченко з проханням передати книгозбірню Б. Грінченка до майбутньої Національної бібліотеки України, яку тоді почали створювати. Київська «Просвіта», як основний спадкоємець, підтримала пропозицію С. Єфремова. М. Грінченко передала збірку Б. Грінченка з вимогою зберігати її у Національній бібліотеці України, поки остання буде при Академії наук. Після смерті М. Грінченко у 1928 р. книги й архів зберігали в архівних сховищах (коморах) Всеукраїнської Академії наук, куди при формуванні Національної бібліотеки потрапляли всі документи. На початку 1930-х років фонди було передано до Всенародної бібліотеки України (визначення «Національна бібліотека» не підійшло владі).

Умови заповіту про єдиний комплекс архіву і бібліотеки було порушено: книги злито із загальними й окремими спеціалізованими фондами за прийнятою бібліотечною класифікацією (чи систематизацією). В результаті частину колекції було втрачено. Впродовж 1989–2008 рр. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського здійснювала розшуки і паспортизацію майже трьох тис. книг з особистої бібліотеки Б. Грінченка завдяки рукописному каталогу колекції, який склала М. Грінченко. У 1988 р. бібліотека фототипічним способом видала цей каталог [17]. Під першим номером у ньому зареєстроване перше видання «Енеїди» (1798) І. П. Котляревського. У згаданому каталозі дарчий напис на примірнику «Енеїди» не зазначений, хоча при описі інших видань, які дарували Б. Грінченку, зокрема на книгах А. Кримського, дарчі написи останнього подано.

У примірнику збереглася видавнича паперова сіро-синя обкладинка, а також власницька оправа (фіолетовий ледерин), корінець — з коричневої шкіри, форзаци — із зеленого паперу. На корінці тиснення: «Котляревський», «Энеида», «Б. Г.» [Борис Грінченко]. Належність книги до особистої бібліотеки Бориса Грінченка підтверджує напис на паперовій обкладинці (зверху) червоним чорнилом рукою Б. Грінченка: «Б. Грінченко. 1896», а також дарчий напис (вертикально на форзаци): «Високоповажаному землякові Б. Д. Грінченко від Ол. Глібів. Чернигив Ал. Глібів».

На примірнику є печатки: «Державна публічна бібліотека УРСР» та «Бібліотека АН УРСР». Під першою назвою бібліотека існувала від 1948 р. до 1965 р., під другою — впродовж 1965–1985 рр. Очевидно, примірник зареєстрований після 1948 р., хоча колекція Б. Грінченка надійшла до бібліотеки, як уже було згадано, значно раніше. Дата на книзі «1896» стосується чернігівського періоду життя Б. Грінченка, який охоплює 1894–1902 рр. Особа дарителя Олександра Глібова (1869 — після 1927) мало відома дослідникам. Що ж об'єднувало цих двох людей, які фактори спонукали Олександра Глібова до такого подарунка?

Основні відомості про особу Олександра Глібова подає головний зберігач фондів Чернігівського історичного музею ім. В. В. Тарновського Ганна Арендар [5]. Як відомо, письменник Леонід Глібов від 1865 р. живе у Чернігові, у 1867 р. стає управителем земської друкарні, а «наприкінці 1868 р. вдруге одружується з

Парасковією Василівною Барановою, усиновляє і виховує її сина Олександра. На прохання поета з 1890 року сина зараховують до штату губернської канцелярії. Водночас зі службою Олександр допомагав батькові, який наприкінці вісімдесятих років втратив зір, працювати в земській друкарні. По смерті батька Олександр Леонідович очолив друкарню і підготував до друку повну збірку батькових байок, але через цензурні утиски спромігся видати лише 88 зі 107 творів» [5, с. 90]. Йдеться про видання «Байки Леоніда Глібова. Выдавъ Олександръ Глибовъ. У Чернигови, 1895», яке з дарчим написом О. Глібова «Б. Грінченкові од видавця» зареєстроване у згаданому каталозі особистої бібліотеки Б. Грінченка. Б. Грінченко був автором передмови до цього видання, тому, можливо, О. Глібов зробив Грінченкові такий раритетний подарунок.

З листів О. Глібова до тодішнього директора Чернігівського історичного музею, які опублікувала Ганна Арендар, дізнаємося, що під час революції О. Глібов був у Києві, оскільки в листі від 20. I. 1926 р. з с. Горби (Кременеччина), де в двадцятих роках проживав О. Глібов, він пише, що «...чимало паперів батьківських загинуло в Горбах (місце народження Л. Глібова) з початку революції коли я був у Київі» [5, с. 91]. У 1890-ті роки Б. Грінченка і О. Глібова об'єднувала також спільна робота у Чернігівській Громаді, яка вела активну боротьбу за розвиток української культури і школи. Першими членами Громади були Борис і Марія Грінченки, журналіст Олександр Тищинський, син Леоніда Глібова — Олександр [16]. Ю. Русанов у статті «До історії Чернігівської Громади» зазначав, що все культурне життя Чернігова кінця XIX — початку XX ст. відбувалося під впливом Громади, а син байкаря Олександр Глібов був одним з активістів Чернігівської української громади і належав до кола спілкування Михайла Коцюбинського [23]. Підтвердженням цього є також рідкісне фото, опубліковане у виданні «Спогади про Михайла Коцюбинського» [26, с. 71]. Оригінал фото, на якому зображені О. Глібов, В. Самійленко, В. Степаненко, М. Коцюбинський, Б. Грінченко, зберігається в родинному фонді «Грінченки» [14, с. 120] в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

До 100-річчя від дня народження Леоніда Глібова (1927 р.) ще у вересні 1925 р. у Чернігові була створена ювілейна комісія. Тодішній директор Чернігівського музею звернувся до Олександра

Глібова з проханням передати до музею батьківські реліквії для створення «Куточка Глібова». У Чернігівському історичному музеї до 1949 року зберігалися 14 листів Олександра Глібова до директора Марка Вайнштейна з цього приводу (тепер листи — в меморіальному музеї-заповіднику Михайла Коцюбинського в Чернігові). В листах Олександр Глібов обіцяв основну частину реліквій батька передати музею безоплатно, а за окремі срібні речі просив музей заплатити (через матеріальну скруту). Деякі матеріали були тоді в аспіранта Харківського університету Івана Капустянського, який допомагав М. Плевакові редагувати двотомник Леоніда Глібова, і Олександр збирався їхати в Харків, щоб забрати їх [5, с. 91]. До речі, в архіві М. Плевака, який зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, є рукопис статті І. Капустянського (репресований у 1930-ті роки) «Зі спогадів про Леоніда Глібова та його сина Олександра» (без дати, ймовірно, 1927 рік). [15, с. 428]. Раритети Л. Глібова, які передав Олександр, зареєстровані у каталозі «Реліквії Леоніда Глібова в Чернігівському історичному музеї імені В. В. Тарновського» [22].

Про участь Олександра Глібова у святкуванні 100-річчя від дня народження Леоніда Глібова знаходимо відомості у повідомленні Бориса Шевеліва в журналі «Україна» [28], у спогадах Сергія Єфремова, який вітав учасників свята від ВУАН, та у зведеннях секретного відділу ДПУ УРСР, про які пише Микола Горох у статті «Чернігів і чернігівці на сторінках «Щоденників С. О. Єфремова (1923–1929 рр.)» [7]. У журналі «Україна» в офіційному хронікальному повідомленні про святкування 100-річчя Глібова, про Олександра Глібова зазначено: «Син письменника О. Л. Глібів, що приїхав до Чернигова з Кременеччини, сердечно вітаючи збори й дякуючи організаторам свята, зазначив, що шанування пам'яті його батька це вдячне визнання ролі Л. Глібова в історії українського письменства, заслужене його стражданнями та творчою працею» [28, с. 196]. Деякі подробиці, які характеризують справжнє ставлення радянської влади до таких святкувань, подає у своїх спогадах С. О. Єфремов, і на них посилається М. Горох. Гості повільно зібрались у школі, оскільки зала, в якій мали відбутися урочистості, була віддана для виступу ліліпутів. Ювілейні заходи не затвердив Народний комісаріат освіти, влада заборонила збирати кошти на пам'ятник поету, мотивуючи тим, що ще не всім

революційним діячам поставлені пам'ятники. Після урочистих виступів була товариська вечеря. Висловлені на вечері думки докладно відображені у зведеннях секретного відділу ДПУ УРСР «Празднование юбилея Глебова», які цитує у своїй статті «Чернігів і чернігівці на сторінках «Щоденників С. О. Єфремова (1923–1929 рр.)» Микола Горох. З них дізнаємося, що О. Глібов, на відміну від С. О. Єфремова, мав сумнів, що доживе до часів самостійної України, висловлював невдоволення щодо складу комісії [7]. Про долю Олександра після 1927 року відомостей не вдалося знайти, як і не вдалося з'ясувати, звідки у нього примірник першого видання «Енеїди» І. П. Котляревського. Чи це була сімейна реліквія уродженця Полтавщини Леоніда Глібова, чи книгу випадково придбав Олександр? Про особисту бібліотеку Л. Глібова відомостей немає. В каталозі «Реліквії Леоніда Глібова в Чернігівському історичному музеї імені В. В. Тарновського» зареєстровано всього три книги з бібліотеки Л. Глібова. Відомо, що Олександр Глібов у цей період зробив також цінний подарунок Іллі Шрагу (1847–1919) — одному із засновників чернігівської «Просвіти», громадському і політичному діячеві. Із публікації Лариси Махіної «Портрет Кобзаря», поміщеній у чернігівській обласній інформаційно-аналітичній газеті [19], дізнаємося, що у Седневі (місце народження Іллі Шрага) нібито зберігався автопортрет Т. Шевченка в шапці і кожусі (1860 р.) з дарчим написом «Любому І. Л. Шрагу на добрий спомин від щироприхильного і вдячного О. Л. Глібова. 30.07.1897». У цьому році І. Шраг став головою Чернігівської Громади. Чи був подарунок «прив'язаний» до цієї події, можна лише припускати, оскільки немає документального підтвердження. Що це саме той автопортрет Шевченка, авторка публікації стверджує (вона оглядала його десь у 1960-ті роки) на тій підставі, що бачила репродукцію в «Літописі Шевченка» (1976 р.) «точнісінько такого», який Т. Шевченко подарував дружині С. Гулака-Артемовського з підписом: «Александр И Ивановни Гулак-Артемовской на память 4 декабря 1861 года». У примітці від редакції висловлено доволі дивне припущення, що нібито родина С. Гулака-Артемовського передала портрет Олександрові Глібову, а він подарував Іллі Шрагу. Але де ж подівся в такому разі з автопортрета автограф Шевченка? Якби редакція поцікавилася шевченкознавчими матеріалами, то дізналась би, що автопортрет,

який Т. Шевченко подарував Олександрі Гулак-Артемівській, зберігається у Національній бібліотеці Росії в Москві [30]. Та й чи справді це був автопортрет Шевченка 1860 року? Бо існують інші відомості про портрет Т. Шевченка у власності Іллі Шрага, про що писав Гліб Лазаревський.

Гліб Лазаревський (1878–1949) — юрист і літератор, виходець із родини близьких Шевченкових друзів — братів Лазаревських — у своїх спогадах про приїзд до Чернігова на початку 1900-х років зазначав, що познайомився з Іллею Шрагом у Києві ще студентом, коли був секретарем редакції «Кіевской Старини». У Чернігові відвідав Іллю Шрага, який у той час вже був, за словами автора, «колишнім першодумцем», отже, це було після 1906 р. «Коли я сидів з Шрагом у його кабінеті з великим портретом Шевченка, копією з відомої роботи Крамського, з'явився новий гість [йдеться про Михайла Коцюбинського. — Л. І.]» [18, с. 138]. То що, в Шрага було два портрети Т. Шевченка, чи журналістка помилилася в ідентифікації автопортрета? Можливо, таке непорозуміння пов'язане з тим, що автопортрет Т. Шевченко робив на основі фотографії Г. Денъера (1858) та літографського портрета роботи А. Муйерона, який у Парижі замовляв Лев Жемчужников. На літографії вигравірувана монограма «ТШ» і травленим штрихом — авторський підпис «Т. Шевченко. 1860» [30]. Тому літографованих автопортретів Т. Шевченка збереглося кілька, і вони відомі шевченкознавцям. Про автопортрет Т. Шевченка 1860 р., який нібито подарував Іллі Шрагу Олександр Глібов, відомостей немає, крім згаданої журналістської публікації. Свій портрет Т. Шевченка І. Крамський, якого згадував Г. Лазаревський, також писав за названою фотографією Г. Денъера і літографією А. Муйерона. Ідентифікувати подарунок Іллі Шрагу від Олександра Глібова можна лише після зіставлення його з роботою І. Крамського. На жаль, відомостей про місцезнаходження подарунка Іллі Шрагу немає. Схиляємось до думки, що все-таки подарована була копія автопортрета Т. Шевченка роботи І. Крамського. О. Глібов міг одержати її від В. В. Тарновського (передані до музею книги з бібліотеки Л. Глібова також були з музею В. Тарновського). Тим більше, у перших звідомленнях Наукового товариства імені Шевченка за 1893–1894 рр. зазначено, що Василь Тарновський прислав до НТШ гарний портрет Т. Шевченка, про що зазначає у своїй книзі «Наукове Товариство

ім. Шевченка у Львові» (1873–1892–1912) Володимир Дорошенко [10]. У статті Лесі Семчишин-Гузнер «Історія формування збірки мистецької Шевченкіани музею НТШ у Львові й збереження її цілості після 1939 р.» йдеться про те, що «у документації музею під інвентарним номером НТШ 27669 записано: «Шевченко Тарас — олійний портрет (погруддя) (кисти... В золочених плоскорізьблених рамах. 81 × 62 (111 × 92). Вписано 6 вересня 1937 р.» [24]. Авторка вважає, що вихідні дані, зокрема відомості про авторство, були втрачені при надходженні портрета до НТШ у 1893–1894 рр. Поділяємо думку мистецтвознавця О. Сидора, на яку покликається авторка, що це авторський повтор І. Крамського. Сьогодні ця копія автопортрета Шевченка роботи І. Крамського зберігається у відділі україніки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, на ній частково зберігся інвентарний номер НТШ без першої цифри (надірваний корінець) — [2] 7669.

Обсяг відомостей, які вдалося зібрати завдяки особистій бібліотеці Б. Грінченка, підтверджує думку дослідниці Наталії Зубкової, що комплекс архіву і бібліотеки Б. Грінченка — історичне явище, яке є важливим і цінним джерелом для вивчення просвіти (в найширшому розумінні цього слова) в Україні кінця XIX — поч. XX ст.

Примірник «Енеїди» (1798), попереднім власником якого був Агатангел Кримський — український історик, сходознавець, письменник, перекладач, один із фундаторів Української Академії наук, також зберігається у відділі стародруків та рідкісних видань НБУ ім. В. І. Вернадського. На примірнику зверху на титульному аркуші — автограф чорним чорнилом: «До Всенародної Бібліотеки од А. Кримський» [9, с. 24], внизу на цьому ж аркуші — власницький штамп фіолетовим чорнилом «Хванько Кримський» та печатка з написом «Всенародня бібліотека України в Києві». Оправа з мармурового коричнево-жовтого паперу, корінець з коричневої шкіри з тисненням: «Енеїда» 1798».

Оскільки час надходження примірника до бібліотеки не зафіксований у документах або, можливо, ще не виявлений, залишається лише наше припущення стосовно часу надходження на основі дарчого напису та штампу бібліотеки. Як відомо, створена у 1918 р. Національна бібліотека України у Києві при заснованій у цьому ж році Українській Академії наук до травня 1919 р. мала назву «Національна бібліотека України в Києві при Українській Академії

Наук». Ця назва в середині 1919 р. змінилася на «Всенародня (національна) бібліотека України в Києві при ВУАН» і вживалася до 1920 р., в офіційних документах 1923 р. трапляється назва «Всенародня бібліотека України при Всеукраїнській Академії наук у Києві». На штампі в «Енеїді» читаємо, очевидно, скорочений варіант: «Всенародня бібліотека України в Києві» — така назва існувала впродовж 1923–1934 рр. Дослідники стверджують, що перші книги зі свого зібрання академік А. Кримський передав до бібліотеки ще в 1919 р. Загалом його колекція налічувала 148897 видань XVII–XX ст. [3/].

Щоправда, такий раритет, як «Енеїда» (1798), А. Кримський міг подарувати і підписати бібліотеці з нагоди її п'ятиріччя, яке урочисто відзначалося у Києві 25 листопада 1923 р. Учений виступив на урочистостях з привітанням від Всеукраїнської Академії наук. Інформацію про цей факт знаходимо у повідомленні тодішнього вченого секретаря бібліотеки у «Бібліологічних вістях»: «До почесної президії обрано Президента АН В. І. Липського і neodмінного секретаря А. Ю. Кримського... Член Ради Бібліотеки академік Кримський у своєму слові привів різницю між станом української культури в Радянській Україні і в Галичині під польською владою» [6/]. Можливо, перші роки становлення української академії та українських наукових інституцій, біля витоків яких стояв сам А. Кримський, давали йому підстави для порівняння — йому було видніше. Так чи інакше, але штамп бібліотеки свідчить, що книга опрацьована після 1923 р. С. Постернак у своїй книжечці «Всенародня бібліотека України при Всеукраїнській Академії наук у Києві» зазначив, що масове сортування і розбір фондів (зберігались у скринях в Академії, оскільки бібліотека не мала відповідних приміщень) почалося з другої половини 1922 р. І лише з 1 січня 1923 р. всі надходження реєстрували [20/]. Ще складніше встановити, коли, де і, зрештою, хто придбав «Енеїду». Адже, не лише А. Кримський комплектував свою бібліотеку. Його батько, Юхим Кримський (із бахчисарайського татарського роду, який наприкінці XVIII ст. переселився з Криму до Литви, мати — білоруська шляхтянка), перебравшись 1871 р. з сином до Звенигородки на Київщині (тепер — Черкаська область), зібрав одну з найбільших на той час в Україні бібліотеку і подарував її рідному місту. Основу книгозбірні становили твори І. Котляревського, Т. Шевченка,

П. Куліша, Марка Вовчка, С. Руданського. У 1881 р. він відкрив у місті публічну бібліотеку [29]. Штамп А. Кримського на «Енеїді» з написом «Хванько Кримський», на нашу думку, засвідчує, що книга належала йому ще в молоді роки, коли він підписував свої перші публікації 1890–1896 рр. прибраним псевдонімом «Хванько Кримський» (іменем Хванько його називали рідні в дитинстві). Як свідчать дані бібліографічного покажчика «А. Ю. Кримський» [1], після 1896 р. жодного разу цим іменем він вже не підписував своїх публікацій.

А. Кримський по праву вважається одним із фундаторів Національної бібліотеки. Коли у 1918 р. гетьманський уряд П. Скоропадського затвердив «Закон про утворення фонду Національної бібліотеки Української Держави», Голова Тимчасового комітету для її заснування академік В. І. Вернадський звернувся до А. Кримського з проханням приїхати з Москви до Києва, щоб допомогти розв'язати питання створення бібліотеки [12, с. 4]. А. Кримський брав участь у підготовці першого статуту (1918 р.) Національної бібліотеки, його підпис як неодмінного секретаря ВУАН стоїть під «Статутом Всенародньої Бібліотеки України при Всеукраїнській Академії наук у м. Києві» 1923 р. поруч із підписом Президента ВУАН академіка Вол. Липського. Статут поміщений у додатку до видання тодішнього директора бібліотеки С. Постернака, присвяченого п'ятиріччю книгозбірні [20, с. 61–63]. Становлення і розвиток Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського доволі ґрунтовно й об'єктивно вивчені вже за часів незалежної України, оскільки більшу частину осіб, причетних до цього, в т. ч. і А. Кримського, було репресовано, а в радянські часи заборонено для згадок у пресі.

Останнє видання з історії Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [11] встановило історичну справедливість, як зазначають самі автори, повертаючи країні справжню історію заснування Національної бібліотеки Української Держави в 1918 р., розкриваючи крок за кроком шлях від Національної бібліотеки Української Держави (1918) до Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (назва від 1996 р. — до сьогодні). ґрунтовно внесок А. Кримського у розбудову Української Академії наук та Національної бібліотеки України висвітлено у збірнику

праць Інституту сходознавства ім. А. Кримського, присвяченому вченому [2], та двотомнику «Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941)» [12].

А. Кримський цінував книгу, любив дарувати її друзям і бібліотекам. У каталозі бібліотеки Б. Грінченка [17] зареєстровано близько 30 видань А. Кримського з дарчими написами Б. Грінченку. А. Ю. Кримський надсилав книги І. Франку. В листі до М. Павлика з Москви 22 листопада 1894 р. А. Кримський зазначав, що надіслав йому твори І. Тургенєва, М. Гоголя, О. Пушкіна, М. Некрасова та ін. [12, с. 183]. Вчений дарував книги також Бібліотеці Наукового товариства імені Шевченка у Львові [12, с. 339]. Зв'язки А. Кримського з НТШ, І. Франком, М. Павликом — окрема сторінка його біографії, як і зв'язки зі Львовом взагалі. А. Кримський був у Львові двічі — у 1940 р. та у 1941 р. Це був період, коли ейфорію будівництва української національної науки та національної бібліотеки у перші післяреволюційні роки змінили чвари в Академії наук, коли витіснили з посад і арештовували близьких А. Кримському людей, коли у 1928 р. не затвердили його неодмінним секретарем Академії наук, звинувачуючи за «недостатню революційність», кастовість установи, антирадянський характер Академії наук, про що детально розповідає на основі архівних документів Елла Циганкова [27].

Відомо, що ситуація змінилась у 1940 р., коли секретарем ЦК КП(б)У став М. С. Хрущов. А. Кримський раптом одержав орден Трудового Червоного Прапора, звання заслуженого діяча науки, його посилають у «возз'єднаний» Львів, і 11 червня 1940 р. А. Кримський виступив на могилі Івана Франка [4]. Вдруге він був у Львові 27 травня 1941 р. на сесії відділу Інституту мовознавства філії АН УРСР у Львові. Омелян Пріцак (у той час аспірант А. Кримського) згадує, як «цілий культурний Львів (без огляду на національність) зійшовся у найбільшому залі Львівського університету Collegium Maximum, щоб почути українського академіка, що обіцяв подати розв'язку питання: «Хто такі хозари і яка їх мова». Близько півтори години промовляв Агатангел Юхимович, і в залі не порухалася і муха, усі уважно вслухалися у переконливі аргументи маститого вченого» [21, с. 35].

До початку війни А. Кримський встиг повернутися до рідної Звенигородки, але на нього вже чекав «чорний воронок», щоб «вивести академіка в евакуацію». Можна сказати, що А. Кримський поповнив мартиролог українського «розстріляного відродження». Залишилися його власні твори, переклади, наукові розвідки, а також подаровані книги Національній бібліотеці України. Серед них — перше видання «Енеїди» І. Котляревського.

Один із примірників першого видання «Енеїди» (1798) у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського колись належав бібліотеці Київської духовної академії (КДА). Книгозбірня академії існувала як самостійна структура 100 років — з часу створення КДА на основі Києво-Могилянської академії (1819) до її ліквідації (1919) і входження бібліотеки у склад Національної бібліотеки Української держави. Історію книгозбірні КДА дослідила Людмила Дениско [8] на основі архівних матеріалів та особових фондів діячів КДА, які зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Автор прослідкувала спадковість фондів бібліотеки КДА від бібліотеки Києво-Могилянської академії, а на основі відомого каталогу А. Криловського 1901 р. [25], в якому зареєстроване перше видання «Енеїди» (1798), охарактеризувала фонди КДА. До складу бібліотеки КДА, як зазначає авторка, увійшли особисті книгозбірні професорів КДА.

Бібліотека КДА, яка, як багато інших бібліотек громадських організацій та установ після 1917 р. залишились без нагляду, однією з перших увійшла до складу новоствореної Національної бібліотеки України. Серед закуплених у перші роки до бібліотеки книгозбірок С. Постернак називає 18 приватних бібліотек, серед подарованих — Бібліотеку КДА й особисті бібліотеки від приватних осіб. Точну дату надходження Бібліотеки КДА подають автори «Історії Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського»: «4 березня 1919 р. А. Ю. Кримський повідомив Тимчасову Комісію, що на фонди КДА претендують «різні інституції»; одна з них бажала б реквізувати бібліотеку Духовної академії і навіть частину перевезти до Москви. Цього не сталося, оскільки представники Духовної академії мали зустріч з А. Ю. Кримським та Д. І. Багалієм і через них передали свої фонди до Академії наук та ВБУ у тимчасове користування» [11, с. 71].

Штамп Всенародної Бібліотеки України стоїть на примірнику «Енеїди» (1798) з фондів КДА, який зберігається у відділі стародруків та рідкісних видань бібліотеки в колекції громадянського друку. На примірнику овальна печатка (синє чорнило) з написом (всі великі букви) «БИБЛИОТЕКА КИЕВСКОЙ ДУХОВНОЙ АКАДЕМИИ». На передньому форзаці — шифри збірки Київської духовної академії: «В III – 416550», «В XXI 6.141». Оправа з мармурового паперу в коричнево-зелено-білих кольорах (оправу своїх книг Бібліотека замовляла, як свідчить Л. Дениско, в друкарні Києво-Печерської лаври), корінець — зі світло-коричневої шкіри. Тиснення на корінці: «Енеїда». Папір на верхній кришці відірваний, обріз фарбований жовтим кольором. Хоча бібліотека КДА надійшла у 1919 р., проте опрацьована пізніше. Як уже зазначалося, всі надходження почали сортувати і розбирати з другої половини 1922 р., а реєструвати — з 1 січня 1923 р. [20, с. 11]. Встановити, чи надійшов примірник безпосередньо до Бібліотеки Київської Духовної Академії, чи він перейшов до її фондів у складі Бібліотеки Києво-Могилянської академії, на сьогодні доволі складно, не маючи в розпорядженні каталогів останньої. Можливо, книга належала комусь із церковних ієрархів. Адже відомо, що примірник першого видання «Енеїди» мав митрополит Болховітінов (доля цього примірника сьогодні невідома), а також Головна бібліотека Троїце-Сергієвої Лаври (зараз примірник — у фондах Російської державної бібліотеки в Москві).

У двох примірниках «Енеїди» (1798) у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського не вдалося ідентифікувати колишніх власників.

Один із примірників, який зберігається в колекції громадянського друку, має позначення від руки на титульному аркуші: «Изь книгъ // Ивана // Горешного // марта 10 д[ня] // 1802 года» та поаркушеві записи внизу під текстом на с. 1, 3, 5, 7, 9. На задньому форзаці внизу є наліпка з написом: «Антикварная книжная торговля В. Клочкова. СПб., Литейный, 55». Оправа з коричневої плямистої шкіри з тисненням на корінці «Енеїда». Особу Івана Горішного не вдалося встановити. Наступний власник придбав книгу не раніше як 1885 р., коли був відкритий магазин Василя Клочкова (за іншими даними — 1884 р.), і не пізніше ніж у 1915 р.

(дата смерті В. Клочкова). Магазин В. Клочкова — бібліофіла, видавця, антиквара і книготорговця — був найбільшим центром букіністичної торгівлі і книжковим салоном у Петербурзі. При магазині існував клуб бібліофілів. Клочков випустив понад 600 антикварних каталогів, за якими, звичайно, можна було б визначити, коли книга продавалась, але це все одно не розв'язало би проблеми атрибуції першого власника книги.

Ще один примірник «Енеїди» (1798) в колекції громадянського друку неповний: бракує титульного аркуша та аркуша з присвятою, а також останнього аркуша 3-ї частини (с. 71-72) та словника українських слів. Зверху над друкованим текстом (на с. 1-32, [1-2], 1-15) — цікаві поаркушеві записи коричневим чорнилом: «Сія // книга // моя // свидетель // ея // кто // и // схочеть // украсть // тотъ // будить // съмь // лътъ // свини // пасть, сіе // сочинение // Енея // настолько хорошиє // сколь // дурное». Підпис нерозбірливий. Оправа з мармурового чорно-сірого паперу, корінець з чорного ледерину. Обріз фарбований у жовтий колір.

Таким чином, можемо ствердити, що серед примірників першого видання «Енеїди» (1798) І. П. Котляревського, які ми виявили у бібліотеках, музеях, архівах світу, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського має найбільшу кількість цих раритетів. Історія кожного збереженого до сьогодні примірника «Енеїди» (1798) І. Котляревського, цього рідкісного видання, яке започаткувало історію нової української літератури, заслуговує на дослідження.

1. А. Ю. Кримський : бібліогр. покажчик / [упоряд.: О. Д. Василюк, Ю. М. Кочубей] ; НАН України, Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського. — Київ, 2016. — 275 с.
2. Агатангел Кримський : нариси життя і творчості / НАН України, Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського. — Київ, 2006. — 564 с. — (Серія «Наукова спадщина сходознавців»).
3. Академік Кримський і Всенародна бібліотека : за матеріалами прес-служби Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://chornomorka.com/archive/a-6939.html>. — Назва з екрана.
4. Академіки на могилі Франка : [виклад промови А. Кримського від АН УРСР 11 червня 1940 р. у Львові] // Вільна Україна. — 1940. — 12 черв.

5. *Арендар Г.* До історії надходження реліквій Леоніда Глібова в Чернігівський історичний музей. Листи Олександра Глібова до Марка Вайнштейна / *Г. Арендар* // Скарбниця української культури : зб. наук. праць / Чернігів. іст. музей ім. В. В. Тарновського та ін. — Чернігів, 2005. — Вип. 6. — С. 90-101.
6. Всенародня бібліотека України при УАН // Бібліологічні вісті. — 1923. — № 4. — С. 123.
7. *Горох М.* Чернігів і чернігівці на сторінках «Щоденників С. О. Єфремова (1923–1929 рр.)» / *Микола Горох* // Скарбниця української культури : зб. наук. праць / Чернігів. іст. музей ім. В. В. Тарновського та ін. — Чернігів, 2013. — Вип. 15. — С. 71-78.
8. *Дениско Л.* Бібліотека Київської духовної академії (1819–1919) / *Людмила Дениско* ; НАН України, НБУ ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2006. — 223 с.
9. *Дениско Л. М.* Автографи на книгах із колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог / *Л. М. Дениско* ; НАН України, НБУ ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2007. — 131 с. : факс.
10. *Дорошенко В.* Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові (1873–1892–1912) / *Володимир Дорошенко*. — Київ ; Львів, 1914. — 88 с.
11. *Дубровіна Л. А.* Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1918–1941 / *Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко* ; НАН України, НБУ ім. В. І. Вернадського. — Київ, 1998. — 336 с.
12. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941) : у 2 т. Т. 2 : 1918–1941 / НАН України, Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського. — Київ, 2005. — 358 с.
13. *Зубкова Н.* Архів і бібліотека видатного діяча українського просвітництва Б. Д. Грінченка (з фондів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського) / *Наталія Зубкова* ; НАН України, НБУ ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2008. — 177 с.
14. *Зубкова Н. М.* Грінченки : [родинний фонд] / *Зубкова Н. М.* // Особові архівні фонди Інституту рукопису : путівник / НАН України, НБУ ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2002. — С. 110-123.
15. *Зубкова Н. М.* Плевако Микола / *Зубкова Н. М.* // Особові архівні фонди Інституту рукопису : путівник // НАН України, НБУ ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2002. — С. 424-429.
16. Історія Чернігівщини [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.gorod.cn.ua/print/city_1085.html. — Назва з екрана.
17. Каталог фондів. 1. Бібліотечні колекції. Вип. 1 : Б. Д. Грінченко / підгот. до друку: *І. Г. Шовкопляс, М. А. Воробей, Г. Г. Дідківська* ; Бібліотека АН УРСР. — Київ, 1988. — 958 с.

18. *Лазаревський Г.* Чернігів за часів Михайла Коцюбинського / *Гліб Лазаревський* // Спогади про Михайла Коцюбинського. — Вид. 2-ге, допов. — Київ : Дніпро, 1989. — С. 133–141.
19. *Махіна Л.* Портрет Кобзаря / *Лариса Махіна* // Світ-інфо. — 2015. — 5 лют. (№ 48). — С. 10. — Інтернет-версія.
20. *Постернак С.* Всенародня бібліотека України при Всеукраїнській Академії наук у Києві / *С. Постернак*. — Київ, 1923. — 63 с.
21. *Прицак О.* Про Агатангела Кримського у 120-і роковини народження / *Омелян Прицак* // Агатангел Кримський : нариси життя і творчості / НАН України, Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського. — Київ, 2006. — С. 10-38.
22. Реліквії Леоніда Глібова в Чернігівському історичному музеї імені В. В. Тарновського : каталог / підгот. до друку: *Арендар Г. П., Ситий І. М.* // Скарбниця української культури : зб. наук. праць / Чернігів. іст. музей ім. В. В. Тарновського та ін. — Чернігів, 2006. — Вип. 7. — С. 129-151.
23. *Русанов Ю.* До історії Чернігівської Громади / *Ю. Русанов* // Сіверянський літопис. — 1995. — № 6. — С. 7–10.
24. *Семчишин-Гузнер Л.* Історія формування збірки мистецької Шевченкіани музею НТШ у Львові й збереження її цілості після 1939 р. / *Леся Семчишин-Гузнер* // Вісник Львівської національної академії мистецтв. — 2014. — Вип. 25. — С. 194-210.
25. Систематический каталогъ книгъ библіотеки Кіевской духовной академіи, составленный библіотекаремъ Академіи *А. С. Крыловскимъ...* Том 2 : Словесность. Вып. 5-й. — Кієвъ. Тип. И. И. Горбунова, 1901. — 358 с.
26. Спогади про Михайла Коцюбинського / [упорядкув., післямова та приміт. *М. Потупейка*]. — 2-ге вид., допов. — Київ : Дніпро, 1989. — 278 с.
27. *Циганкова Е.* Неодмінний секретар ВУАН / *Елла Циганкова* // Агатангел Кримський : нариси життя і творчості / НАН України, Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського. — Київ, 2006. — С. 45-63.
28. [*Шевелів Борис*]. Соті роковини народження Л. І. Глібова / *Ш. Б.* // Україна (Київ). — 1927. — Кн. 3. — С. 195-197.
29. *Щербатюк О.* Нащадок кримського мулли в українській вишиванці [Електронний ресурс] / *Олександр Щербатюк*. — Режим доступу: <http://pres-centr.ck.ua/print/news-5957.html>. — Назва з екрана.
30. *Юр М.* Автопортрет 1860 (у шапці та кожусі) [Т. Г. Шевченка] / *Марина Юр* // Шевченківська енциклопедія : в 6 т. — Київ, 2012. — Т. 1. — С. 103-104.